

ÇEVRECİ SOSYAL HAREKETLERİN ORTAYA ÇIKIŞI, GELİŞİMİ VE SONA ERMESİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Selim Kılıç

Niğde Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Araştırma Görevlisi

• • •

Özet

Günümüz toplumunda, artan çevre duyarlılığına paralel olarak, doğal çevrenin bozulması ya da çevrenin kirlenmesi karşında çeşitli şekillerde tepkiler de artmaktadır. Ancak çevreye karşı gösterilen her bireysel duyarlılık, toplumsal bir harekete dönüşmemektedir. Yurttaşların hoşnutsuzluklarını ortaya koydukları sosyal hareketler yapısal açıdan incelendiğinden, sosyal hareketlerin ortaya çıkış, gelişme ve sona erme sürecinde kimi ortak özellikler görülmektedir. Bu çalışma ile, çevresel duyarlılık sonucu ortaya çıkan sosyal hareketlerin yapısal özellikleri incelenmektedir.

*A Research on the Formation, Development and Ending of the
Environmental Social Movements*

Abstract

In our modern life, increasing awareness of the environmental issue results in different types of reactions to destruction of the environment. However, individual reactions against the destruction of environment does not always result in public reaction. An analysis of the structure of social movement of various groups that react to the destruction of the environment, shows the existence of some common features. This study aims to analyse the structural feature of social movements that come to light as a result of environmental awareness.

Çevreci Sosyal Hareketlerin Ortaya Çıkışı, Gelişimi ve Sona Ermesi Üzerine Bir İnceleme

1. Giriş

Tarihte sosyal ve ekonomik alanda önemli sonuçlara yol açan endüstrileşme, insan açısından olumlu gelişmeler sağlamakla birlikte kimi olumsuz sonuçları da beraberinde getirmiştir. Endüstrileşmenin olumsuz sonuçları, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası bilimsel ve teknoloji alanında sağlanan ilerlemelerin yanlış politikalarla birleşmesi sonucu, kendisini daha çok doğanın kirlenmesi şeklinde göstermeye başlamıştır. Endüstri toplumunda çevresel duyarlılığın etkin bir devlet politikası haline getirilememesi, çevrenin hızla tahrip olmasına yol açmış ve böylece dünyanın geleceğini tehdit eden bir çevre krizi ortaya çıkmıştır.

Endüstrileşmenin doğal yaşam üzerinde kimi zararlara yol açığının anlaşılması, toplumsal alanda bir tepki hareketini de beraberinde getirmiştir. 1960'ların sonundan itibaren öğrencilerin başlatmış olduğu muhalif hareketin tabanı üzerinde gelişen ve asıl amaçları çevrenin kirlenmesini önlemek olan sosyal hareketler, günümüz Batı Toplumunda çevre değerlerinin yerleşmesine önemli katkı sağlamıştır. Çevrenin korunması düşüncesi, çevreci sosyal hareketlerin toplumu uyarıcı etkinlikleri sayesinde özellikle Batı'da geniş bir taban bulmuştur. Batı'daki sosyal hareketlere benzer gelişmeler kalkınmakta olan ülkelerde de görülmektedir. Bu ülkelerde çevre değerlerinin korunması amacıyla yurttaşlar zaman zaman yerel yönetimlerle, merkezi yönetimle, çeşitli özel işletmelerle ya da kamu kuruluşları ile karşı karşıya gelmektedirler. Türkiye'de de başta Bergama, Aliğa ve Gökova'da ortaya çıkan çevreci sosyal hareketler, doğal dengenin bozulacağı kaygısı içinde olan yurttaşların, toplumun dikkatini çekmek amacı ile düzenlemiş oldukları etkinlikler olarak ortaya çıkmıştır.

2. Sosyal Hareket Kavramı

2.1. Sosyal Hareket

J. Raschke sosyal hareketleri, yüksek sembolik bütünleşme ve küçük derecede bir rol ayrımı, süreklilik, değişik organizasyon biçimi ve eylem şekli ile, amaçlarının peşinde koşan, temelde sosyal bir değişim isteyen ya da değişimi engellemeye çalışan, harekete geçmiş, birbirleri ile dayanışma içinde olan kişilerden oluşan (RASCHKE, 1987) bir hareket olarak tanımlamaktadır. Sosyal alanda bazı rahatsızlıkların olduğunu gösteren sosyal hareketler, mevcut sosyal ilişkilere karşı bir protesto hareketi ile kendini topluma duyurmaktadır. Sosyal hareketler biçimsel olmayan bir organizasyon temelinde, grup ya da grupların katılımı ile büyüyen bilinçli bir süreci anlatır (WOISCHNIK, 1997).

Sosyal yapının bazı elementlerinin değiştirilmesini temsil eden düşünce ve inanç kümesi olan sosyal hareketler, toplumsal alanda değişim talebinde bulunur (GREITER, 2001). Sosyal hareketler, hedefe ulaşabilmek için, *ortak hareket etmek* inancı ile güçlenir. Birlikte hareket etme inancı ile oluşan ortak kimlik sayesinde süreklilik kazanır. Ayrıca, ortak kimlik hareket dışında kalan toplumun diğer aktörlerini de harekete geçirmeye yardım eder (SONDEREGGER, 2001). Sosyal hareket içerisinde oluşturulan ortak kimlik ve inançla, toplumsal alanda istenen değişim talepleri güç kazanır. Gerçekte, bu tür talepler siyasal sistemin değişmesi ve toplumsal dönüşüm için de gereklidir. Sosyal hareketlerle toplumsal değişim arasındaki ilişkiyi vurgulayan Castells, kent ve çevre sorunları karşısında ortaya çıkan toplumsal hareketlerin, yeni kültürel modeller sunarak, gelişmiş kapitalist ülkelerde toplumsal değişimin temel unsurlarından biri haline geleceğini belirtmektedir (CASTELLS, 1997). Diğer bir ifade ile, Castells kent ve çevre sorunları karşısında ortaya çıkan çevreci oluşumlar, kapitalist toplumda değişimin ilk basamağı olarak değerlendirmektedir.

Sosyal hareketler, çok kutuplu bir özellik gösteren endüstri toplumunda, bazı gruplar için sosyal huzursuzlukların kaynağı olarak görülebilir (TÜRKDOĞAN, 1997). Tartışma konusu olan, sosyal hareketlerin toplumsal huzursuzlukların kaynağı mı yoksa sonucu mu olduğudur. Sosyal hareketlerin toplumsal alanda değişim taleplerine, çok kutuplu bir toplumsal yapı içerisinde bazı kesimlerinin direnç göstermesi kaçınılmazdır. Aslında sosyal hareketlerin ortaya çıkışının bir nedeni de, sosyal hareketlere karşı direnç gösteren bu grupların, siyasal sistem içerisinde etkin olmalarından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, sosyal hareketlere karşı toplumun bazı kesimlerinin olumsuz bir yaklaşım içinde olması doğaldır. Ancak sosyal hareketi, toplumsal huzursuzlukların kaynağı olarak gören yaklaşıma katılmak olanağı yoktur. Çünkü, sosyal hareketler toplumsal huzursuzluğun kaynağı değil, aksine toplumda var olan problemlerin dışı vurumudur. Örneğin Bergama'da

siyanürlü altın çıkarılmasına karşı olan yurttaşların etkinlikleri toplumsal huzursuzlukların nedeni olarak görülemez. Bu etkinlikler, yerel düzeyde yurttaşlarla uzlaşmaya dayalı olmayan kararlara karşı, yurttaşların demokratik yoldan tepkilerini dile getirdikleri bir sosyal hareket olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.2. Eski - Yeni Sosyal Hareketler

Günümüzde kentleşme ve endüstrileşme gibi nedenlerden dolayı, çevre değerlerinin korunması her geçen gün daha çok zorlaşmaktadır. Bilim ve teknoloji insanlara sağlık, ulaşım, haberleşme gibi pek çok alanda, çeşitli olanaklar sunmakla birlikte, doğa için pek çok olumsuzlukları da beraberinde getirmektedir. Özellikle teknoloji alanında sağlanan gelişmelerin, insana sağladığı fayda yanında belli bir maliyetinin de bulunduğu küresel ısınma, ozon tabakasının incilmesi gibi yaşanan çevre felaketleri ile her geçen gün daha iyi anlaşılmaktadır.

Diğer yandan çevresel değerlerin yok edilmesi temelinde yükselen maddi zenginlikler, modern topluma beklenen mutluluğu getirmemiş; aksine başka mutsuzlukların kaynağını oluşturmuştur. Diğer bir ifade ile, bireydeki maddi kaygılar yerini çevre değerlerinin korunması, nükleer savaş gibi kaygılara bırakmıştır. Başta çevre hareketi, barış hareketi, kadın hareketi gibi kimi toplumsal hareketler, modern toplumda bireyin duyduğu bu kaygılar temelinde yükselmiştir (MATTERN, 2001).

1970'li yıllardan sonra ivme kazanan ve 1980'li yıllarda genişleyen sosyal hareketler, başta gelişmiş ülkeler olmak üzere bütün toplumların tanıdığı bir olgu haline gelmiştir. Toplumsal alanda mevcut değerler sistemine karşı bir alternatif düşünce olarak kendini gösteren bu hareketler, işçi hareketleri gibi diğer hareketlerden ayırmak için, başta Almanya ve İsviçre olmak üzere pek çok ülkede "*Yeni Sosyal Hareketler*" olarak tanımlanmıştır. Diğer bir ifade ile, yeni sosyal hareketler kavramı, *yurttaş inisiyatifleri*, *alternatif hareket*, *feminist hareket*, *ekoloji hareketi*, *anti-nükleer hareket* gibi hareketlerin ortak adı olmuştur. Ortaya çıkan bu gelişmeler, aşağıdaki özellikler ile dikkati çekmektedir (SONDEREGGER, 2001):

- 1) Sosyal alanda ortaya çıkan bu gelişmeler, her şeyden önce yeni bir harekettir.
- 2) Bu hareketler, önce Batı ülkelerinde yerel nitelikteki sorunlar nedeni ile ortaya çıkmış, daha sonra da bütün ülkelere yayılmıştır.
- 3) Yeni sosyal hareketlerin temelinde, mevcut değer anlayışına karşı alternatif bir yaşam biçimi oluşturmak ve bunun sonucunda toplumsal alanda bir değişim sağlamak amacı vardır.

- 4) Yeni sosyal hareketlerin üyeleri ya da sempatanları ilgilendikleri konu ya da ortak sorun etrafından bir araya gelerek, toplumun desteği ile protesto ve benzeri çeşitli etkinliklerde bulunarak yöneticiler ve politikacılar üzerinde baskı kurmaya çalışmaktadırlar.

Karşı bir hareket, ya da mevcut düzeni eleştiri olarak nitelendirilen yeni sosyal hareketlerin maddi çıkar ilişkilerinden çok daha farklı bir boyutu bulunmaktadır. Bu hareketlerin, toplumdaki diğer menfaat birlikleri gibi, üyelerine herhangi bir maddi çıkar sağlama amacı yoktur. Bu hareketler, kirli enerji üretiminden, kaynakların tüketilmesine; suların, denizlerin ve havanın kirlenmesinden, bütün canlıların korunmasına kadar pek çok alanda, yanlış işleyen bir sistemin büyük tahribatlara neden olduğunu göstermek amacı ile ortaya çıkmıştır.

ABD'de, Japonya'da, Avrupa'da pek çok ülkede ve bazı Üçüncü Dünya ülkelerinde, geleneksel yönetime katılmanın, parti yapısının ve dayanışmanın toplumsal alanda ortaya çıkan değişim taleplerine cevap vermemesi, yeni sosyal hareketlerin toplumda güçlü bir taban bulmasına neden olmuştur. Özellikle Batı Toplumunda kilise ve sendika gibi geleneksel kurumların değişen toplumsal gereksinimleri karşılamaktan uzak olması, toplumda yeni bir yapılanmayı gerekli kılmıştır (WOISCHNIK, 1997). Gerçekten daha önce toplumsal değişimin dinamosu olan işçi hareketleri, çevrenin korunması konusunda istenilen ölçüde etkinlik gösterememiştir. İşçi sendikaları gibi kurumlar, bir anlamda sistemle bütünleşmiş ya da uzlaşmış oldukları için sisteme eleştirileri kendi çıkarları ile sınırlı kalmıştır. Oysa yeni sosyal hareketlerin içerisinde yer alan grupların sınıfsal bir çıkar ilişkisinden çok daha ileri kaygılar taşıdıkları görülmektedir. Tablo 1'de de görüldüğü üzere işçi hareketleri ve yeni sosyal hareketler arasında önemli ölçüde anlayış değişikliği dikkati çekmektedir. Yeni sosyal hareketlerle birlikte önceki anlayışta görülen gelir dağılımı, toplumsal güvenlik gibi sorunlar, yerini barış, çevre, insan hakları gibi bütün insanları içine alan konulara bırakmıştır.

Çevre hareketinin de içinde yer aldığı yeni sosyal hareketlerin toplumsal alanda giderek daha çok taban bulmasının nedeni, bu hareketlerin söylemlerinin yaşanan sorunlar ile büyük ölçüde örtüşmesidir. Endüstri toplumunda gelecek kaygısı, çevrenin kirlenmesi, savaş, ekonomik sorunlar, işsizlik v.s. gibi olumsuzluklar bireyi karamsarlığa itmektir. Bu kaygılar çevre hareketi, anti nükleer hareket gibi sosyal hareketlere bireyleri yeni arayışlara yöneltmiştir. Bireylerin çevre sorunları ile, kendi gelecekleri arasında yakın bir ilişkinin olduğunu fark etmesi, bireysel kaygıların toplumsal kaygılara dönüşmesine neden olmuş ve böylece bireysel kaygılar günümüz sosyal hareketlerinin dinamosu haline gelmiştir.

Tablo 1: Eski-Yeni Sosyal Hareket Akımları

	Eski Paradigma	Yeni Paradigma
Aktörler	Grup olarak hareket eden, asıl olarak gelir dağılımı konusunda mücadele eden sosyo-ekonomik gruplar	Grup gibi davranmayan, fakat belli konular etrafında bir araya gelmiş, topluluklar halinde hareket eden sosyo-ekonomik gruplar
Konular	Ekonomik büyüme, gelir dağılımı, askeri ve toplumsal güvenlik, toplumsal kontrol	Barış, çevre ve insan haklarının korunması
Değerler	Özgürlük, tüketim güvenliği ve maddi ilerleme	Merkezi kontrolün karşısında kişisel özerklik ve kimlik
Hareket Şekilleri	a) İçsel: Resmi örgütlenmeler, büyük ölçekli temsil birlikleri b) Dışsal: Çoğulcu ya da işbirlikçi çıkar aracılığı, siyasal parti rekabeti ve çoğunluk oyu	a) İçsel: Enformasyon, düşük düzeyde dikey ve yatay farklılaşma b) Dışsal: Negatif terimlerle formüle edilmiş taleplere dayanan protesto politikaları

Kaynak: Claus Offe, "Yeni Sosyal Hareketler: Kurumsal Politikanın Sınırlarının Zorlanması," *Yeni Sosyal Hareketler*, (Edit: Kenan Çayır), Kaknüs Y., İst., 1999, s. 67.

2.3. Yeni Sosyal Hareketlerin Temel Özellikleri

Çeşitli amaç ve nedenlerle ortaya çıkan her hareketi ya da etkinliği sosyal bir hareket olarak değerlendirmek olanaksızdır. Bir hareketin *sosyal hareket* olarak kabul edilebilmesi için kimi özellikler taşıması gerekir. Sosyal bir hareketin ortaya çıkmasında zaman ve mekan açısından kimi farklılıklar bulunmakla birlikte; her sosyal harekette genel olarak bir takım ortak özellikler bulunmaktadır. Söz konusu ortak özellikler şu şekilde sıralanabilir (RASCHKE, 1987):

Doğal Organizasyon: Sosyal hareketler, genel olarak biçimsel bir organizasyon yapısına sahip olmayan, üyelerinin görüşlerini doğrudan ifade edebildiği gruplar olarak adlandırılmaktadır. Böyle bir hareketin taraftarları arasında kişisellik söz konusudur. Pek çok yazar için organizasyon yapısı, sosyal hareketlerin karakteristik bir özelliği olarak görülmektedir.

Hareketlilik: Sosyal hareketler, aktif aktörlere sahiptir. Bir anlamda, hareketlilik sosyal hareketin var olma koşuludur. Bu nedenle hareketlilik, sosyal hareketin ortaya çıkış amaçlarına diğer unsurlardan daha çok hizmet etmektedir.

Mutlak Bir Süreklilik: Sosyal hareket süreklilik gösterir. Hareketin sürekliliği ile amaçlar arasında yakın ilişki bulunmaktadır. Sosyal hareket, amacına belli bir süre içerisinde ulaşmayı hedefler. Ancak bu süre sosyal harekete destek verenler için anlamlı bir süre olmalıdır.

Sembolik Bir Bütünleşme: Sosyal hareketi sürdüren grup "*biz duygusu*" ile karakterize edilir. Bu aidiyet duygusu *diğerleri, onlar* gibi farklılaştırma temelleri üzerinde gelişerek, sosyal hareketin ortak kimliğini ortaya çıkarır. Sosyal harekete katılan kişiler, diğerlerine ya da rakiplerine karşı açıkça biçimlenmiş, grup için sınır görevi yapan "*biz duygusuna- Wir Gefühl*" sahiptirler.

En Düşük Düzeyde Rol Ayırımı: Sosyal hareket, hareketin bir parçasını oluşturan organizasyon kavramından çok daha öte bir anlam taşımaktadır. Biçimsel organizasyonlara göre daha az bir rol ayrımı bulunan sosyal harekette, minimum düzeyde organizasyon söz konusudur. Bu hareketler, çoğunlukla küçük homojen bir grup ile biçimsel organizasyon yapısı arasında yer almaktadır. Sosyal hareket biçimsel organizasyonla karşılaştırılınca, rollerin farklılaşması ve belirlenmesi açısından önemli farklılıkların ortaya çıktığı görülmektedir.

Amaç: Sosyal hareketin karakteristik özelliği, devlet ya da toplumda yapısal değişime yönelmektir. Bütün sistemin değiştirilmesi söz konusu değildir; aksine istenilen sosyal değişim sınırlı bir değişimdir. Diğer bir ifade ile, sosyal hareket, kendince önemli görülen unsurları değiştirmek amacındadır (KRÄHE, 2001). Sosyal hareket sosyal bir değişimi başlatmayı, önlemeyi ya da etkisini azaltmayı ister. Sosyal hareket bu isteklerini kamuoyuna çeşitli protestolar aracılığı ile iletir.

Köprü İşlevi Görmek: Sosyal hareket, onu takip edecek yeni hareketler için, belli değerleri aktarma işlevini üstlenebilir. Diğer bir ifade ile, yeni bir kimlikle başka bir harekete köprü görevi yapabilir. Sosyal hareket yeni bir biçimsel organizasyona, menfaat grubuna ya da partiye aracılık edebilir. Nitekim Alman Yeşiller Partisi böyle bir sürecin sonunda ortaya çıkmıştır.

3.Yeni Sosyal Hareketlerin Evreleri

Yukarıda da değinildiği gibi sosyal hareket toplumda rahatsızlık duyulan bir konunun iyileştirilmesi ya da kaldırılması amacı ile ortaya çıkmaktadır. Sosyal bir hareketin evreleri, hareketin ortaya çıkışı, gelişmesi ve sona ermesi şeklinde başlıca üç aşamada ele alınabilir.

3.1. Sosyal Hareketin Ortaya Çıkışı

Sosyal hareketler ilk önce üyeleri, sempatanları ve onu izleyenler için anlamlı tanımlama modelleri üretmek zorundadır. Bu tanımlama modelleri, çoğu zaman daha önceki tanımlama modellerinin biçim ve yapısını da kapsar. Tanımlama modellerinde temel düşünce, sosyal hareketin ortaya çıkmasında önemli rol oynayan grup çalışmasını sağlamaktır. Diğer yandan bu tanımlama modelleri, gruba ya da eyleme katılan kişiler için de toplumsal alanda hareketlerine meşruluk sağlamaktadır (SCHAUB, 2001).

Toplumsal alanda ortaya çıkan huzursuzlukları problem olarak tanımlamak, sosyal hareket için önemlidir. Toplumda belli bir problemin ortaya çıkması ya da toplumun bir kısmında bazı gelişmelerin sorun olarak algılanması, hareketin ortaya çıkması için önemli bir başlangıçtır. Bu evrede en önemli sorun, öncelikler hareketin üyelerinin ya da sempatanlarının belli bir sorunun olduğuna inanmasıdır. Ortaya çıkan çeşitli sorunların çözümünde kurumların gerekli başarıyı gösteremediğine toplumun ikna edilmesi gerekir. Mevcut problemin çözümü için, hukuki süreçlere, ilgili makamlara başvurulmasına karşın, kurumların bir şey yapmak istemediklerini ve yapmadıklarını harekete geçen insanlar, ispatlamak zorundadır (KRÄHE, 2001). Bu durum mevcut problem konusunda gerek sempatanları gerek toplumu sürekli bilgilendirmeyi zorunlu kılmaktadır. Sosyal harekete katılan aktörlerin sorunları göstermek için yaptıkları çeşitli etkinlikler ve bunlara meşruluk kazandırma çabaları, tesadüfi bir takım olayların sonucunda ortaya çıkan hareketler değil, aksine bilinçli bir bilgilendirme strateji olarak karşımıza çıkmaktadır (SCHAFFHAUSER, 2001).

Bilgilendirme: Bireyin, çevresel bir probleme yönelik eylemde bulunması için, konu ile ilgili bilgi sahibi olması gerekir. Bu eylemin istenilen hedeflere ulaşabilmesi için ön koşuldur. Böyle bir bilgi birikimi olmadan gerçekleştirilecek eylemlerin, hedeflenen amaçlara hizmet etmesi olanaksızdır. Bu nedenle yerel düzeyde halkın herhangi bir sosyal eyleme destek vermesi, onların eylem konusunda bilgi sahibi olmasına bağlıdır (ÇUKURÇAYIR, 1997).

Birey her hangi bir konuda bilgilenebilmesi, konunun ya da olayın birey için önemine bağlıdır. Diğer bir anlatımla, o olay ile bireyin yaşamı arasındaki ilişkinin derecesine bağlıdır. Ancak, çoğu zaman ilgisizlik, eksik bilgi ya da güvensizlik gibi çeşitli nedenlerden dolayı bireyin yaşamı ile doğrudan ilgili olaylar bile bireye önemsiz gelebilir. Böyle bir durumda, bireyin çevre problemleri ilgilenmesi ve buna yönelik eylemlere katılması beklenemez. Bireyin ilgisini olaylara çekebilme için, sosyal probleme yol açan sorun bireye göre yeniden tanımlanmalıdır. Bu nedenle öncelikle bireyi sosyal bir harekete yönlendiren karşıtlıklar, problemler ya da belirli olaylar arasındaki ilişkiyi açıklamaya yardım eden bir bilgilendirme süreci gereklidir. Bu bilgilendirme

sürecini, bireyin sahip olduğu *değerleri güçlendirmek ve inançlarını güçlendirmek* olarak iki gruba ayrılır (SCHAUB, 2001).

Değer, toplumsal sistem içerisinde davranış normu ya da objektif bir ayarlama olarak bulunabilir. Birey belirli değerlere daha çok ya da daha az önem vererek, değerler arasında kendine göre belli bir hiyerarşi oluşturur. *Değerleri güçlendirmek* kavramı, bireysel ya da grupsal alanda kimlik oluşturma amacı ile, belli değerleri öne çıkarmayı ifade eden bir kavram olarak kendini gösterir. Herhangi bir nedenle hiç bir ortak eyleme yol açmayan, önemini kaybeden değer ya da değerler, grup ya da birey için yeniden tanımlanır. Eğer bir ya da birden fazla değer kullanılması söz konusu ise, o zaman hareketin potansiyel taraftarlarına, belirli bir nesne ya da olay için en önemli olan değerler öne çıkarılmaktadır (SCHAUB, 2001). Örneğin çevre hareketinde "doğanın korunması", kadın hareketinde "eşitlik", barış hareketinde "barış" kavramlarının yüceltilmesinde olduğu gibi, hangi olay için hangi değer önemli ise, o değer yüceltilmekte ve yeniden canlandırılmaktadır. Yine bu süreç içinde söz konusu hareket, bu değerlerin en iyi temsilcisi ve taşıyıcısı olarak kamuoyuna tanıtılmakta ve hareketin önemi vurgulanmaktadır.

Inançları güçlendirmede ise, bireyin sahip olduğu inançları güçlendirme esasına dayanır. Bireylerin bir eyleme katılması için bazı inançlara sahip olması gerekir. Diğer yandan toplumsal değerler sosyal harekete yönelmiş amaç ve olaylarla yakından ilişkili olarak ortaya çıkarken; inançlar, idealleştirilmiş elementler olarak kendini gösterir. Bu elementler istenen değerlere ulaşmak için, bireylerin eylemlere katılmasına yardım eder ya da eylemlere katılmasına engel olur. Temel olarak eyleme geçme ve katılma ile ilgili beş inanç biçimi ortaya konabilir (SCHAUB, 2001):

- 1- Belirli bir çevresel sorunun ya da haksızlığın var olduğuna inanmak.
- 2- Nedenlere, etkilere ya da kabahatlere inanmak.
- 3- Manipülasyon ve etkileme amaçlı önyargıların varlığına inanmak.
- 4- Olasılıkların ve olayların değişimine, ortak eylemin etkisinin olacağına ve eylemin sonuç vereceğine inanmak.
- 5- Çeşitli problemler karşısında ayaklanmak ve karşı koymak gerektiğine inanmak.

Ortak eylemin etkinliği konusundaki ortak inançlar, sosyal hareketin çıkması için gerekli en önemli unsurdur. Bazı inançlar, ahlaki sorumluluk ve yükümlülükleri vurgulayarak dayanışma ve sorumluluğun kültürel olarak yerleşmesine yardım etmektedir. Diğer yandan birlikte meydan okumanın başarılı bir şekilde devamı için, harekete katılanların iyimserliği de önemlidir. "*Eğer ben bunu yapmaz isem, kimse yapmaz*" türünden yaklaşımlar da katılımı ve ilgiyi daha üst seviyelere taşımaktadır.

Bireysel Özellikler: Sosyal bir hareketin ortaya çıkması ve başarıya ulaşması, her şeyden önce harekete destek veren bireylerin kişisel özellikleri ile de yakından ilişkilidir. Diğer bir ifade ile, yerel ya da ulusal nitelikte ortaya çıkan sorunların toplumun dikkatini çekip çekmemesi sosyal hareketin üyelerinin kişisel etkinliklerine bağlıdır (SCHAFFHAUSER, 2001). Hareketin etkinlik kazanması için, önce sosyal hareketin üyelerinin yeterli bilgi birikimine sahip olması gerekir. Ancak bu tek başına yeterli bir unsur değildir.

Bilgi ile birlikte yetenek de insan davranışlarını doğrudan etkilemektedir. Belli bir amaca ulaşmak için, bireylerin sosyal harekete sadece maddi destek vermesi yeterli değildir. Bunun yanı sıra, bireyin bizzat değişim için etkinliklere katılmaya hazır olması gerekir. Kendine güvenen, çevresi ile iyi ilişkiler kurabilen, kendi düşüncesini çevresine anlatabilen, çevresine neşe, sevinç dağıtabilen ve yaratıcı olabilen, diğer bir anlatımla sosyal ilişki kurma açısından yetenekli kişiler, sosyal hareketin başarıya ulaşmasında önemli bir faktördür (KRÄHE, 2001). Ancak bireyin kişisel yeteneklerini sosyal hareketin amaçları doğrultusunda kullanması için, bireyler arasında ortak bir kimliğin kabul görmesi gerekir.

Günümüz toplumunda bireyler arasında oluşturulan ortak *kimlik*, bireyleri bir arada tutan unsurların başında gelmektedir. Çünkü endüstri toplumunda *kimlik* bireyin kendisini ifade edebildiği başlıca araçtır. Bu nedenle endüstri toplumunda ortaya çıkan sosyal hareketlerde *yeni kimlik* arayışları önemli rol oynamaktadır. Yeni kimlik arayışına iki örnek verilebilir: Bunlardan birincisi çevre kirliliği ile ilgili sorunlar; diğeri nükleer savaş tehdididir. Örneğin, nükleer bir savaş ölçülemez nitelikte zararlara yol açabilecek, büyük bir tehdittir. Bu tehdit insan tarafından yaratılmakta ve riski yükseltilmektedir. Bireylerin bu tehdit karşısında soruna tek başına çözüm bulması olanaksızdır. Bir anlamda bireylerin toplumsal sistem karşısında kendilerini aciz hissetmeleri, anti-nükleer hareket düşüncesinde olduğu gibi, ortak bir kimlik etrafında toplamalarına yol açmaktadır. Böylece nükleer savaş ya da çevre kirliliği tehdidi, bireyi sosyal bir hareket için sürekli olarak teşvik etmektedir.

Başarıya İnanmak: Toplumun sosyal bir harekete uzun süre ilgi göstermesi ve hareketin tabanının güçlenmesi için, hareketin başarılı olacağı konusunda grup üyeleri arasında ortak bir inanç olmalıdır. Sosyal harekete destek veren kişilerde, sorunun çözümü için ortak eylemin yararlı olacağı konusunda, ortak inanç oluşturulamamış ise hareketin güçlenmesi olanaksızdır. Buna karşılık grup içinde ortak bir eylemin faydasız olacağı yönünde bir kanı güçlenirse, sosyal hareketin dağılma sürecine girmesi kaçınılmazdır.

Sonuç olarak, sosyal bir hareketin ortaya çıkması ve güçlenmesi için bireysel alanda öznel bir algılaşmanın öne çıkması gerekir. Böylece ortaya çıkan problemler, toplumsallaştırılarak toplumun harekete geçirilmesi olanakları yaratılmış olur. Başka bir anlatımla ortak tanımlama modeli, yapısal olarak

yerleşmiş gerginlikler ve toplumsal hareket olanakları, bireysel algılamayı sosyal hareketin amaçları doğrultusunda olumlu bir şekilde etkilemektedir (İSELA, 2001).

3.2. Sosyal Hareketin Genişlemesi

Sosyal hareketin ikinci evresi, hareketin kendisini topluma tanıtması ve toplumun desteği ile genişlemesi evresidir. Sosyal hareketin üyeleri arasında seçilen ve hiyerarşik bir üstünlük taşımayan temsilciler tarafından belirlenen öncelikli eylemler, sorunların daha geniş kesimlere duyurulmasını ve kitlelerin desteğinin artmasını sağlamaktadır. Çevre sorunları toplumun bütünü için en önemli sorunların başında gelmekle birlikte, toplumda bazı kişiler çevre sorunlarına yetkili makamlardan ya da bu sorunlardan doğrudan zarar gören kişilerden daha çok ilgi gösterebilmektedir. Bir kısım insanlar ise, çevre sorunlarını önemli bir toplumsal sorun olarak görmesine rağmen, sorunların çözümü konusunda daha az sorumluluk hissetmektedirler. Bunun doğal bir sonucu olarak bu özellikteki insanlar, çevrenin korunması için yapılan etkinliklere yeterli bir şekilde katılmamaktadırlar (SONDEREGGER, 2001). Yerel ya da ulusal nitelikte bir çevre sorununun çözümü için, mahalle demekleri toplantıları, protesto yürüyüşleri, bilgilendirme toplantıları, imza toplama gibi eylemler, sosyal harekete ilgi gösteren; ancak destek vermeyen bireylerin desteğinin kazanılmasını sağlamaktadır.

Bir hareketi etkinleştirme çabası, yalnızca ideolojik olarak doğrudan harekete bağlanmış potansiyel taraftarları eyleme dahil etmekle sınırlı değildir. Eğer eyleme yönelik organizasyon birinci derecede çevresel sınırlamaları aşar; program ve değerlerle meşgul olursa, o zaman hareketin genişlemesinden bahsedilebilir. Böylece görüş ve çalışmaların belirginleşmesi ile, hareketin değer ve inançları, potansiyel taraftarlarla uzlaşır ya da yeni taraftar edinmek ve eyleme katılmasını sağlamak amacı ile bir motivasyon sağlanır (SCHAUB, 2001).

Eylemlerin ve mitinglerin birinci derecede amacı, çalışma alanında "yeni olayların" tanımlanarak, sistematik bir değişikliğin başlamasını sağlamaktır. Bu durumda olay ve olgular açıkça başka bir şekilde tanımlanmaktadır. Örneğin daha önce toplumda şanssızlık ya da kaza olarak algılanan olaylar, şimdi *affedilmez, haksız, ahlaksız* olarak nitelendirilmektedir (SCHAUB, 2001). Yorumlama alanındaki bu değişiklik, özellikle sosyal yapıda değişiklik amaçlayan hareketlere dinamizm ve katılım olarak etki etmektedir. Böylece, önceden toplumsal alanda veri olarak kabul görmüş alan, şimdi problemli ve değişiklik gereksinimi gösteren bir alan olarak topluma tanıtılmaktadır. Aslında sorun bütün yaşam ile ilgilidir. Çünkü, toplumsal yapıda her alan genellikle birbirleri ile bağlı olduğu için bir alanın değişimi, olası başka değişiklikleri de gündeme getirmektedir.

Sosyal hareketin üyeleri ya da taraftarları dışında kalan, bir topluluğun ya da grubun sosyal hareket için etkinlik gösterebilmesi, öncelikle söz konusu kişilerin kendilerini ortaya çıkan sorunun nedeni olarak görmemesine ve bu sorunu kader olarak algılamamasına bağlıdır. Aksi halde, protesto hareketinin ortaya çıkma olasılığı son derece düşük olacaktır. Sorunun nedenlerini kendilerinin dışında bir kaynağa bağlayan kişiler ya da sosyal gruplar, kısa sürede bir araya gelmektedirler. Bunun sonucunda bu kişiler ile sosyal hareketin taraftarları arasında ortaklık ve dayanışma duygusu ortaya kendini gösterir. Böylece sosyal bir hareket için gerekli olan koşullardan biri sağlanmış olur. Ancak bunun için, ortak sorunlara sahip kişiler ile toplumun diğer üyeleri arasında iletişim kanallarının açık olması gerekir (ISELA, 2001).

Taleplerin meşrulaştırılması, eleştirilerin sağlamaştırılması, olayların açıklanması, yapısal ilişkiler içerisinde bulunan belirli problemlerin nedenlerin gösterilmesi, talep ve değer yönelimlerinde toplumun geniş bir kısmını kapsayacak şekilde olması gereklidir. Bu sayede bir olay toplumsal sorun olarak tanımlanabilir (SCHAUB, 2001). Toplu eylemler, eyleme katılan bireylerin sorunları, ortak sorun olarak tanımlaması ölçüsünde güç kazanır. Sosyal hareketin ideolojisi, toplumda az ya da çok kabul görmüş tanımlama modeline alması oluşturur. Bu öznel deneyim ve görüşlerin, dayanışma temeline dayalı bir tanımlama sürecine hizmet etmesi olarak değerlendirilmektedir (ISELA, 2001).

Bir sosyal hareketin başarısının artması ve hareketin genişlemesi açısından diğer gruplarla dayanışma içerisine girmesi önemlidir. Böyle bir ilişki, grup içinde ya da bireysel alanda başarılı olma olanaklarını artırmaktadır. Sosyal hareket eyleme geçmemiş, ancak harekete duyarlı gruplar için özel bir konuma sahiptir. Haksızlığa karşı ortak duygular besleyen duyarlı gruplar, benzer özellikler taşıyan bireylerin toplanması ile oluşur. Bu gruplarla ilişki kurmak sosyal hareketi güçlendirir. İlişki kurmanın ilk adımı, önce eyleme yönelik organizasyonların aktif bir şekilde bilgilendirilmesiyle gerçekleşir. Bunun için, kitle iletişim araçları ve hareketin kurduğu ağa mekanizması önemlidir.

Sosyal hareketin ortaya çıkması ve yayılması açısından, hareketin üyeleri ile toplum arasında sürekli bir iletişim olmalıdır. İletişim sosyal bir hareketin ortaya çıkması için tek başına yeterli değildir. Ancak, iletişim süreci ile toplumsal alanda bilgi alış-verişi başlar. Bu nedenle iletişimin en önemli özelliği, hem harekete katılanlar, hem de hareketin dışında kalanlar için, ortak değerlerin ortaya çıkmasına yardımcı olmasıdır. Politik ve sosyal bir dünyada yaşayan sosyal gruplar, kendi kimliklerini topluma kabul ettirmeye çalışırlar. Bunu da kitle iletişim araçları ile, bireyleri ve grupları kısaca toplumu bilgilendirerek yaparlar. Böylece tarihsel duruma, ideolojik geleneğe ve başka sosyal-kültürel koşullara göre, sosyal gruplar ile toplum arasında bilgi alış veriş süreci başlar.

Bu sürecin başlayabilmesi için toplumsal yapıda en az üç koşulun bulunması gereklidir (EDER, 1990):

1-Toplumsal Olanaklar: Toplumsal olanaklar, çoğulcu demokrasilerde toplumsal alanda bireylere, gruplara hareket şansı sağlayan bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Eğer toplumsal sistem içerisinde, *toplumsal olanaklar* olmaz ise, o zaman grupların ya da bireylerin harekete geçme şansı yoktur. Böyle bir yapının ortaya çıkmasında politik seçkinler ve onların diğer toplumsal kurumlarla ilişkileri önemlidir. Örneğin, partiler toplumsal alanda seçim mekanizmasının bilincine varamazlar ve bürokratik yapılarını güçlendirirlerse, o zaman toplumsal alanda sosyal hareketlerin ortaya çıkma olasılığı artar. 1960'lı yıllarda ortaya çıkan sosyal olayları, kısmen de olsa o zamanki partilerin işlevsel olarak yetersizliğine bağlanabilir (ISELA, 2001). Toplumsal alanda bir sorun olması durumunda, bunu ifade etme olanağı tanımayan bir sistem söz konusu ise, o zaman sosyal harekete yönelik bir grubun ortaya çıkma olasılığı da son derece azdır (EDER, 1990).

Diğer yandan siyasal sistem içerisindeki yapısal gerginlikler de sosyal hareketin ortaya çıkmasına yol açan nedenlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu gerginlikler modernleşme sürecinin işlevsel farklılıkların doğal bir sonucudur. Bu farklılıklar nedeni ile toplumsal yapı sürekli eleştirilmektedir. Bu eleştiriler nedeni ile siyasal sistem, toplumsal yapıyı başka bir şekilde tanımlama gereği duymaktadır. Böylece modern toplumda, toplumsal denge her zaman yeniden kurulmak zorundadır. Her zaman bir uyum problemi olan modern toplumda, ilgili kişilerin katılım talepleri ve bireysel davranışları, sosyal hareketleri artırmaktadır (ISELA, 2001).

Diğer yandan benzer bir yaklaşımda Castells'de görülmektedir. Castells siyasal sistem içerisinde yapısal problemleri, kent sorunu olarak ele almaktadır. Üretim sürecinin doğal bir merkezi olan kent, ona göre yapısal sorunların kaynağını oluşturmaktadır. Kentsel sorunu yaratan, dışsal etkiler, mekansal tekelcilik ve durağanlıktan kaynaklanan piyasa düzeyindeki belirli aksaklıklardır. Bu durumda toplumsal alanda meydana gelen çatışmalar, hizmetlerin konumu ve büyüklüğüne göre farklılık göstermektedir (ERTAN, 1999).

2- Eylem Çeşitliliği: Sosyal hareketin öncüleri aracılığı ile, sosyal harekete neden olan problem ya da problemler topluma tanıtılmaktadır. Böylece bireysel ya da yerel olarak algılanan her hangi bir çevresel problem, toplumsal bir problem olarak formüle edilerek, sorun politikleştirilmektedir. Çeşitli şekillerde kullanılan eylem şekilleri ile sorunlar dramatikleştirilmekte ve sorunla ilgili kişilerin harekete geçmesi sağlanmaktadır (ISELA, 2001).

3- Ortak Mutluluk: Sosyal hareketin üçüncü mekanizması *ortak iyiliktir*. Eğer toplumsal alanda ortak problemler ne kadar az olursa, toplu eylemlerin

ortaya çıkması da o kadar az olur. Diğer bir ifade ile, sosyal hareketler, ortak sorunlar çerçevesinde varlığını sürdürür. Buna aktüel bir örnek, herkesin iyiliği için, temiz hava, su gibi çevreye ilişkin değerlerdir. Çevresel değerler adını verdiğimiz hava, su gibi değerlerin kirlenmesi, özellikle gelişmiş toplumlar için sosyal bir hareketin nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Nükleer bir savaş tehdidi, çevre kirliliği pek çok sosyal hareketin çıkış noktası olmuştur.

3.3. Sosyal Hareketin Sona Ermesi

Bu evre gerçek başarı için, en uzun ve en zor evrelerden biridir. Harekete katılanlar, sadece taleplerini ortaya koymakla değil, aynı zamanda sorunun çözümü için alternatif planlar, düşünceler üretmek zorundadırlar. Hareketin başarıya ulaşması konusunda sosyal hareketin bütün aktörleri, güçlerini bu evrede ortaya koymaktadırlar. Bu aşamaya kadar elde edilen başarı, başarının korunması ve sürdürülmesi için temel amaçtır. Bu evreye kadar sağlanan başarı ya da başarısızlıklar, hareketin dağılma süreci için de bir başlangıç oluşturmaktadır. Genel olarak sorunun çözümü ya da çözülmemesi durumunda hareket sona erer; ancak bazı sosyal hareketler amaçlarını genelleştirip, kurumsallaşma yönünde gelişebilir.

Her büyük sosyal hareket bir kaç yıl sonra başarılı bir evre geçirse dahi, bir gerileme sürecine girer. Diğer bir ifade ile, sosyal hareketin başarı açısından gelişim grafiği düz bir çizgi değil; aksine inişli-çıkışlıdır. Sosyal hareketin gerileme sürecinde bir çok eylemci, toplumda egemen kurumların çok güçlü, kendilerinin ise çok güçsüz olduğunu bu nedenle de olayın bittiğini, başarısız olduklarını düşünmeye başlayabilirler (KRÄHE, 2001). Gerçekte böyle bir duruma gelinceye kadar, hareket büyük mesafe kat etmiştir. Artık hareketin yukarı ya da aşağıya doğru bir ivme kazanması; başka bir ifade ile, başarılı ya da başarısız bir son olması kaçınılmazdır. Raschke'ye göre sosyal hareketler birbirinden farklı üç şekilde sona erebilir (RASCHKE, 1987):

1- Organize olmuş ya da olmamış sosyal bir hareketin dağılması, dışardan gelen bir baskının sonucu olabileceği gibi, kendiliğinden de olabilir. Örneğin başarı, başarısızlık ya da hareketin hedeflenmiş çıkarların dışında kalması gibi durumlarda bir dağılma söz konusudur.

2- Sosyal hareketin organizasyon ilişkileri ve eylem potansiyeli çeşitli nedenlerden dolayı, bir kriz içinde ya da kriz sonrası yeni bir kimlikle bir başka harekete dönüşebilir ya da başka bir hareketle birleşebilir.

3- Sosyal hareketin kurumsallaşmasıdır. Sosyal hareketlerin karakteristik özelliği, sınırlı bir organizasyon özelliği göstermesidir. Oysa kurumsallaşma ile sosyal hareketin hem dikey hem de yatay genişlemesi söz konusudur. Bunun sonucunda bazı sosyal hareketler çeşitli kurumların temeli olabilmektedir.

Örneğin Yeşiller Partisi ve çeşitli çevre koruma amaçlı dernekler bu tür bir gelişmenin sonucudur. Ancak her toplumsal alanda kendini gösteren her sosyal hareketin kurumsal bir yapıya dönüşmeyeceği ortadadır.

SONUÇ

Yeni sosyal hareketler kapsamında ortaya çıkan, yerel nitelikte protesto hareketleri özellikle Batı ülkelerinde demokrasinin kurumsallaşması ve yerel parlamentoların işlevsel bir nitelik kazanmasında önemli rol oynamıştır. Yurttaş girişimleri yönetimlere kamu hizmetlerinin yerine getirilmesinde yerel halkın desteğinin alınması alışkanlığını getirmiştir. Toplumsal kültür ya da güçlü bir yönetim anlayışı olarak yerel demokrasi eleştirel kamuoyu, itirazlar, protestolar, doğrudan katılım ve kendi kendine yardım gibi gruplar bu sayede toplumda yaşam alanı bulmuştur (ROTH, 1998).

Günümüz toplumunda, sosyal ve ekonomik güvenliğini sağlamış genç insanlarda, kendini gerçekleştirme, katılım, estetik gibi post materyal değerler, her geçen gün daha fazla öne çıkmaktadır (WOISCHNIK, 1997). Bu gelişmenin kaçınılmaz sonucu olarak, demokrasinin elit bir anlayışa değil; aksine katılımı teşvik eden bir yapıda olmasını gerekli kılmaktadır. Katılımcı demokratik bir anlayışında gereği olarak, gerek bireylere gerekse halka daha fazla söz hakkının sağlandığı bir sistem içinde, sosyal hareketlerin ortaya çıkma olasılığı azalacaktır. Diğer bir ifade ile, sosyal ve ekonomik açıdan gelişmiş, ancak yönetime katılma mekanizmasının sınırlı düzeyde olduğu demokratik ülkelerde sosyal hareketlerin ivme kazanması kaçınılmazdır.

Yönetim sistemi içerisinde yeterince temsil edilemeyen ya da seslerini duyuramayan yurttaşlar tarafından baş vurulan bir tür yönetime katılma yöntemi olarak karşımıza çıkan sosyal hareketler, partilerin ihmal ettiği ya da temsil ettiği düşünceleri kamu yönetimi karşısında yeterli bir şekilde dile getiremediği alanlarda ortaya çıkmaktadır. Gökova, Aliğa ve Bergama'da ortaya çıkan sosyal hareketlerde de görüldüğü gibi, yerel yönetimlerin ya da merkezi yönetimin başta kent planlaması ve yeşil alanlar konusunda toplumun desteğini kazanmamış kararları, toplumsal bir rahatsızlık olarak sosyal hareketlerin her geçen gün daha fazla gündeme gelmesine yol açacaktır.

Yönetimle yurttaşlar arasında olası huzursuzlukların giderilmesi için yurttaşların yönetime katılma kanallarının açık olması gerekir. Böylece, başta kent ve çevre konularında yurttaşların onaylamadığı çeşitli yönetim kararlarının ortaya çıkma olasılığı azalacaktır. Yurttaşların yönetime katılımının sağlanması ise, yurttaşların katılımına olanak veren hukuki düzenlemelerin yapılmasına ve yurttaşların katılımını teşvik edecek politikaların izlenmesine bağlıdır.

Kaynakça

- CASTELLS, Manuel (1997), *Kent, Sınıf, İktidar* (Ankara: Bilim ve Sanat Y.) (Çev: Asuman Erendil).
- ÇUKURÇAYIR, M. Akif (2000), *Siyasal Katılma ve Yerel Demokrasi* (Ankara: Yargı Y.).
- EDER, Klaus (1990), *Kollektive Akteure zwischen Identitätssuche und Mobilisierungsindustrie* (Hamburg: Institut für Sozialforschung).
- ERTAN, Kivilcim Akkoyunlu (1999), "Kentsel Hareketlerden Yeni Toplumsal Hareketlere: Castell'in Sorgulanması ve Türkiye Örnekleri," *Amme İdaresi Dergisi*, (Cilt 32, Sayı 3): 116-125.
- GRETER, von Martina (2001), *Die Rolle der Organisation bei den neuen Sozialen Bewegungen in der Schweiz*, <http://www.socio.ch>, 12.01.2001.
- ISELA, Christina (2001), *Bedeutung der sozialen Bewegungen in der Schweiz*, <http://www.socio.ch/movpart>, 12.01.2001.
- KRÄHE, Thomas (2001), *Frieden braucht Bewegung*, <http://www.dfg-vk.de>, 11.01.2001.
- MATTERN, Merete (2001), *Neue Hoffnung für die Erde*, <http://www.holis.de>, 11.01.2001.
- OFFE, Claus (1999), "Yeni Sosyal Hareketler: Kurumsal Politikanın Sınırlarının Zorlanması," ÇAYIR, Kenan (ed.), *Yeni Sosyal Hareketler* (İstanbul: Kaknüs Y): 53-79.
- RASCHKE, Joachim (1987), "Zum Begriff der sozialen Bewegung," ROTH, Roland/RÜHT, Dieter (Hrsg.), *Neue soziale Bewegungen in der Bundesrepublik Deutschland* (Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung):19-29.
- ROTH, Roland (1998), "Lokale Demokratie von unten," WOLLMANN, Helmut/ROTH, Rolant (Hrsg.), *Kommunalpolitik* (Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung): 2-23.
- SCHAFFHÜSER, Roman (1997), *Öffentlichkeit und Soziale Bewegungen*, http://socio.ch/movpart_schaffh1.htm, 22.01.2001.
- SCHAUB, Raphael (2001), *Gewalt als Strategie und Aktionstaktik sozialer Bewegungen*, <http://www.socio.ch>, 20.3.2001.
- SONDEREGGER, Ralf (2001), *Werte, Identität und Neue Soziale Bewegungen*, <http://www.socio.ch/movpart>, 25.3.2001.
- TÜRKDOĞAN, Orhan (1997), *Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi* (İstanbul: Birleşik Y).
- WOISCHNIK, Alwine (1997), *Die spanische Ökologiebewegung* (Bonn: Europäische Hochschulschriften, Peter Lang Verlag).
- ZIMMER, Anette (1997), "Public-Private Partnerships: Staat, und Dritte Sektor in Deutschland," ANHEIER, Helmut K. u.a. (Hrsg.), *Der Dritte Sektor in Deutschland. Organisationen zwischen Staat und Markt im gesellschaftlichen Wandels* (Berlin: Edition Sigma): 35-98.